

УДК 340.12

Долгорученко К.О.
викладач

Рец В.В.
курсант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2018-5-70-72

ТЕРОР ЯК СПОСІБ ДЕВАЛЬВАЦІЇ ЦІННОСТІ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ В УМОВАХ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано глибинні політичні та соціально-правові витоки сталінізму і терору як методу державного управління. Розкрито умови, причини та наслідки сталінського терору в Україні. Визначено сутність терору як способу девальвації цінності людського життя в умовах тоталітаризму.

Ключові слова: тоталітарний режим; сталінський терор; карально-репресивна операція; «сжовщина».

Постановка проблеми. На виконання Постанови Верховної Ради України від 08.02.2018 року «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2018 році» з вересня 2018 року українці відзначають на державному рівні День пам'яті – 100-річчя з дня початку «червоного терору» – злочинної репресивної та терористичної політики комуністичного режиму. В умовах поглиблення державотворчих процесів, утвердження України як демократичної та правової держави невпинно зростає інтерес громадськості до раніше замовчуваної та заполітизованої проблеми сутності та умов реалізації сталінського терору в українській соціалістичній республіці.

Терор став спеціальним напрямом внутрішньої державної політики Й. Сталіна і був спрямований на тотальне політичне та моральне пригнічення населення, нагнітання страху, розправи із супротивниками режиму аж до їхнього фізичного знищення. Такий напрям політики мав прояв як у легалізованих, однак, нелегітимних цілях, так і у антигуманних засадах їх реалізації.

Наслідками сталінського терору стало майже повне знищення політичної та наукової української еліти, денаціоналізація та руйнування традиційних ціннісних орієнтацій населення, масові прояви соціальної депресії. Терор мав остаточно завершити двадцятилітню боротьбу з «соціально ворожими елементами» та «діяльністю троцькістської п'ятої колони», що, нібито, активно діяли на теренах Радянського Союзу.

Сьогодні дослідники різних наукових шкіл України продовжують вивчати маловідомі та раніше замовчувані факти реалізації політики державного терору в УРСР 1930–1940-х років. На основі аналізу нещодавно розсекречених архівних матеріалів досліджуються особливості регіональних аспектів проведення «Великого терору». Актуальними та нагальними залишаються гуманітарні напрями дослідження, зокрема проблема переосмислення причин та наслідків девальвації цінності людського життя в умовах сталінізму, ролі та значення людини у тоталітарній державі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Злочинну терористичну діяльність Й. Сталіна та його близького оточення вивчали як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, серед яких такі відомі науковці: Р. Конквест, Е. Монгтомері, І. Білас, С. Білоконь, Ю. Шаповал та багато інших.

Вагомий внесок у дослідження політичних репресій в Україні зробив Ю. Шаповал [2], який, використовуючи архівні документи і матеріали ЦК КП(б)У та українських

спецслужб, вивчив механізми політичних репресій, участь та роль українських учених у протидії тоталітарному режимові.

Мета статті: охарактеризувати в історико-правовому аспекті терор як спосіб девальвації цінності людського життя в умовах сталінського тоталітарного режиму.

Значними є здобутки вітчизняних істориків у вивченні питань діяльності репресивно-каральних органів. У працях Ю. Шевчука [6] та Р. Поджура [4] детально проаналізовано роботу спеціальних органів (НК, ДПУ, ОДПУ, НКВС) з організації та проведення політичних репресій, зокрема на теренах української республіки.

Незважаючи на доволі широкий наявний спектр досліджень сталінського терору в Україні, проблема державного терору як способу девальвації цінності людського життя так і не набула наукового обґрунтування, а отже, вимагає подальшого правового, політологічного, етико-морального та історичного переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Директива Й. Сталіна від 9 жовтня 1937 року стала так званою правовою основою реалізації актів політичного та фізичного терору держави проти власного населення. У документі, серед іншого, зазначалося: «Застосування методів фізичного впливу в практиці НКВС дозволено ЦК ВКП(б). Відомо, що всі буржуазні розвідки застосовують метод фізичного впливу проти представників соціалістичного пролетаріату і при тому застосовують ці методи у найогиднішій формі. Виникає питання, чому соціалістичні органи державної безпеки мають бути гуманнішими до скажених агентів буржуазії і заклятих ворогів робітничого класу і колгоспників?! ЦК ВКП(б) вважає, що засоби фізичного впливу повинні як виняток застосовуватися до відомих і запеклих ворогів народу і розглядатися у цьому випадку як припустимий і правильний метод» [3, с. 218].

А згодом у наказі НКВС СРСР № 00447 за підписом генерального комісара держбезпеки, наркома внутрішніх справ М. Єжова, під грифом таємно, дається команда на місця: «В усіх республіках, краях і областях СРСР розпочати операцію з репресування колишніх куркулів, активних антирадянських елементів і криміналу» [3, с. 219]. Таким чином, починаючи з жовтня 1937 року, «Великий терор» тривав 15 місяців і був офіційно припинений за постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 року, хоча репресії в менших масштабах тривали й надалі. Фактично, за оцінками різних спеціалістів, на території УРСР було засуджено 198 тисяч 918 осіб, з яких близько двох третин – до розстрілу. Решту було відправлено до в'язниць та таборів [3, с. 221].

Диктатор, заради встановлення власного тотального контролю в державі, нехтує усіма існуючими в цивілізованих демократичних державах нормами права, пропагуючи ідею, що тільки в СРСР реально захищені права та свободи людини і громадянина. Й. Сталін сформулював негласні принципи державного управління:

- народом можна якісно управляти, якщо єдиним методом управління є терор;
- терор – це не тільки засіб винищення непокірних, але й спосіб підкорення суспільних мас;
- мета терору – формування у свідомості народу тотального страху, без-силля, рабської покірності перед владою держави [1, с. 157].

Отже, реалізація сталінського терору полягала у такому: у кожному республіку з Москви спускалися конкретні ліміти на покарання за I і II категоріями (I – розстріл, II – ув'язнення). У черговому наказі НКВС були визначені категорії громадян, які підлягали карально-репресивним заходам. Зокрема, йшлося про: 1) колишніх куркулів, що повернулися після відбуття покарання й продовжують вести активну антирадянську підривну діяльність; 2) куркулів, що уникли розкуркулювання і ведуть антирадянську діяльність; 3) членів антирадянських партій, що уникли репресій, втекли з місць ув'язнення й продовжують вести активну антирадянську діяльність [6, с. 221]. Також Народний комісаріат внутрішніх справ наказав застосувати каральні заходи до «антирадянських елементів – білих, сектантських активістів, церковників й інших, які утримуються у в'язницях, таборів і продовжують вести там активну антирадянську підривну роботу.

Від серпня слідчі НКВС на допитах застосовували поголовне побиття – вибивали з арештантів «зизнання» у шпигунстві на користь іноземних розвідок чи підготовці замаху на Сталіна. Або, піддавши нелюдським тортурам, змушували в'язнів підписати протокол допиту про колишню контрреволюційну діяльність як есера, петлюрівця, білогвардійця чи троцькіста. Варіантів існувало безліч, все залежало від біографії конкретного в'язня. Як зазначає Ю. Шаповал, із числа розстріляних українців, особливі трійки НКВС засудили як куркулів –

436 тисяч людей, а за справами «оунівців» — 247 тисяч чоловік [2, с. 161].

В останні місяці сталінського терору вже піддавали репресуванню самих енкаведистів, а фіналом жертв терору став арешт самого М. Єжова у квітні 1939-го року. Таким чином, головні виконавці злочинного сталінського терору були знищені, виконавці каральних органів були оголошені замаскованими «ворогами народу».

Висновки. Сталінський терор та політичні репресії в УРСР стали методом підкорення населення у державі, способом девальвації цінності людського життя в умовах тоталітаризму.

Терор став способом утвердження верховенства прав держави над правами свободи людини. Усі правоохоронні органи в «інтересах держави» мали право застосовувати будь-які карально-репресивні методи, у тому числі й злочинні, що порушували права людини, позбавляли її життя.

Люди без реальних доказів вини ставали «антиреволюційними елементами» і «ворогами народу», тобто соціальними ізгоями. Основною метою політичного терору було створення тотальної системи контролю. Вона була єдиною «інстанцією», що утримувала народ і кожна окрему людину в страху перед порушенням партійно-державних приписів. Фактично, саме існування тоталітарного режиму передбачало насилля проти народу, застосування терору як засобу внутрішньої політики.

Терор за характером став тотальним і охопив усі верстви українського населення. Так звані «чистки» проводилися за різними показниками: за національною ознакою — проти українців, кримських татар, німців і представників націй сусідніх країн; за ознакою «контрреволюційної діяльності та шпигунства», за релігійними переконаннями — репресії проти священників і вірян; за соціальним станом і професією: проти заможних селян, інтелігенції, науковців, проти військового керівництва тощо.

Основними наслідками сталінського терору стали фізичне винищення активної та інтелектуальної частини української нації і повна деморалізація суспільних мас, з повною девальвацією цінності людського життя. У атмосфері страху, наклепів, насильства виховувалось ціле покоління радянських людей, які стали фундаментом сталінського тоталітарного режиму.

Бібліографічні посилання

1. Бадрак В. Стратегії злых генієв. Антологія деструктивних мотивацій. Харків, 2010. 412 с.
2. Шаповал Ю. Україна в добу «Великого терору»: етапи, особливості, наслідки. *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукраїнської наук. конф.*, м. Київ, 15 березня 2012 р. Київ, 2013. С. 128-163.
3. Шуйський І. Застосування органами державної безпеки УРСР методів морального та фізичного впливу на підслідних у період «Великого терору» в Україні. *Радянські органи державної безпеки в Україні (1918–1991 рр.): історія, структура, функції: матеріали круглого столу*, 19 грудня 2013 р. Київ, 2014. С. 218-228.
4. Подкур Р. Формування оперативного обліку «контрреволюційних елементів» у 1920–1939 рр. *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали Всеукраїнської наук. конф.*, м. Київ, 15 березня 2012 р. Київ, 2013. С. 29-42.
5. Нікольський В. Репресії за «лімітами» (1937–1938 рр.). *Український історичний журнал*. 2006. № 3. С. 21–37.
6. Шевчук Ю. Технологія здійснення репресій проти інтелігенції Житомирщини в 30-х рр. ХХ ст. *Історія України: маловідомі імена, події, факти: збірник статей*. Київ, 2010. Вип. 36. С. 213-238.

Надійшла до редакції 29.11.2018

SUMMARY

Dolgoruchenko K.O., Rets V.V. Terror as a way of devaluation of the value of human life in Stalin's totalitarian regime: historical and legal aspects. The article analyzes the deep political and socio-legal origins of Stalinism and Terror as a method of public administration. The conditions, causes and consequences of Stalin's terror in Ukraine are disclosed. The essence of terror as a way of devaluation of the value of human life in conditions of totalitarianism is determined.

It was established that terror by character was total and covered of the Ukrainian population. The main consequences of Stalin's terror were the physical extermination of the active and intellectual part of the Ukrainian nation and the complete demoralization of the masses, the devaluation of the value of human life. In an atmosphere of fear, slander, and violence, a whole generation of Soviet people was brought up, which became the foundation of the Stalinist totalitarian regime.

Keywords: totalitarian regime; Stalinist terror; punitive and repressive operations; "Yezovshchina"; devaluation of personality.